

Алесь Сімакоў: Па Каліфорніі: доктар Русель пра “Залаты штат” у 1891 і 1892 гг.

Анатацыя. Гэты артыкул з’яўляецца варыянтам прадмовы да публікацыі “Па Каліфорніі” ў альманаху, але яна не адбылася ў 2021 г., а 2022 г. – таксама юбілейны, таму што Русель працягваў пісаць свой рэпартаж і ў 1892 г. З сакавіцкай 2021 г. рэдакцыі выключаны звесткі, цытаты пра прысутнасць індзейцаў у “Па Каліфорніі” і некаторае іншае з індзейскай тэмы, а дададзены тэкст тэзісаў выступлення на IX Міжнародным Кангрэсе даследчыкаў Беларусі (2021 г., пра мову травелогу). Маючы вопыт паездак па розныя бакі ад заліва Сан-Францыска, у канцы мая 1891 г. Русель выехаў з Сан-Францыска ў агульным паўночна-ўсходнім кірунку. Яго выраз “мы” ў адносінах да сябе і сваіх спадарожнікаў у розныя моманты мог уключаць сябра К. Сіверса і жонку. Пішучы травелог, Русель не мог не памятаць пра “Вялікае Цэлае” (гэта філасофскае паняцце гэтым жа тэрмінам прысутнічае ў тэксце), аўтар імкнуўся паўплываць на свайго верагоднага чытача, і гэты ўплыў актыўней пачаўся пасля публікацыі англійскага і беларускага перакладаў. Па закранутых тэмах гэты рэпартаж – “энцыклапедыя Залатога штата”, з багатым слоўніковым складам, шматлікімі параўнаннямі (у т.л. з Магілёўскай, Гродзенскай, Ковенскай губернямі; месцы са словам “наша” – беларуска-амерыканская кампаратывістыка). Часам ужываючы сарказм, часам проста іронію, ён прэтэндуе быць беларускім Таквілем і Маркам Твэнам. Русель пераважна крытыкуе, але любіць Каліфорнію, якую, страціўшы, называе “мая”.

Уводзіны

У 2005 г. мы пачалі пераклад тэксту ўрача, навукоўца і палітыка Мікалая Руселя пра Каліфорнію, які з 1991 г. быў даступны англамоўнаму чытачу. У сувязі са 130-годдзем з часу падарожжа доктара Руселя і жадаючы даць беларускаму чытачу своеасаблівы “адпачынак” у няпросты час, а таксама сваю “справаздачу” аб адной з найважнейшых прац, у 2020-2021 гг. мы вырашылі канчаткова адрэдагаваць беларускі варыянт твора, які трактуе многія важныя, агульначалавечыя каштоўнасці. Усе раздзелы рэпартажу па-беларуску (з рускамоўнага рукапісу, які захоўваецца ў Дзяржаўным архіве Расійскай Федэрацыі ў Маскве: фонд 5825, вопіс 1, справа 16) упершыню апублікаваны ў трох газетах – “Краязнаўчай газеце”, “Нашым слоўце” і “Беларусе”.

Справаздача пра падарожжа легендарнага доктара Руселя ў вядомы залатаносны раён Каліфорніі (1891) пісалася прынамсі да снежня 1892 г. У раздзеле III ён піша пра тое, што мільянер Леланд Стэнфард, “каб некалькі прымірыць грамадскую думку, нядаўна арганізаваў каля Сан-Францыска ўніверсітэт” – адкрыццё адбылося 1 кастрычніка 1891 г. У час напісання гэтага раздзела адбылася змена бланкавай паперы офіса на Каліфорнія-стрыт на паперу з офіса ў Фелан-білдынг. У раздзеле VII згадваецца смерць “чыгуначнага караля” Джэя Гулда (2 снежня 1892 г.). Гэта дае арыенціры толькі для прыкладнага датавання рукапісу. Можна канстатаваць, што прафесійныя, палітычныя і грамадскія справы ў Сан-Францыска (да пераезду на Гаваі ў маі 1892 года), а потым у іншых кропках Азіяцка-Ціхаакіянскага рэгіёна, стварэнне нарысаў з новымі ўражаннямі перашкодзілі яму звярнуцца да заканчэння каліфарнійскага травелогу.

Рукапіс зрабіў “амаль кругасветнае падарожжа” ў архіве доктара, а потым чакаў, пакуль ідэя зрабіць яго вядомым не толькі гісторыкам-архівістам пачне рэалізоўвацца спачатку ў Стэнфардзе, а потым у Гомелі¹. Вывучаючы з 2004 г. каліфарнійскі перыяд Мікалая Руселя з асаблівым акцэнтам на гісторыі канфлікту з-за праблем з царкоўнай школай, мы палічылі важным прыкласці намаганні для гэтага перакладу. Рэпартаж – своеасаблівая энцыклапедыя жыцця ў “Залатым штаце” – з’явіўся як своеасаблівае падсумаванне ўражанняў доктара Руселя ад Каліфорніі, і можна не сумнявацца, што ён прызначаўся для чытача ў Расіі, але акалічнасці перашкодзілі доктару скончыць яго і апублікаваць. Некаторыя свае вялікія тэксты Русель падпісваў крыптанімамі, і яго творы ў цэлым мала вядомыя і ў Беларусі, і ў іншых краінах, уключаючы тыя, у якіх ён дзейнічаў як важны лідар.

¹ Цытаты з “Па Каліфорніі” мы давалі ў некаторых сваіх артыкулах з 2005 г., першымі ж раздзеламі, якія былі надрукаваны, сталі 6 і 5-ты – адпаведна ў “Краязнаўчай газеце” і “Нашым слове”. Русель, М. Па Каліфорніі. Раздзелы I-XI / пер. з рус. Алеся Сімакова // Краязнаўчая газета. 2021. № 18-19 (май). С. 10-11. – Раздзел I; Наша слова. 2021. 31 сак. С. 6-7. – II; 7 крас. С. 6. – III; Беларус (Нью-Ёрк). 2020-2021. Ліп. – лют. [2021. Май]. № 640. С. 8-9. – IV; Наша слова. 27 студз. С. 7; 10 лют. С. 6. – V; Краязнаўчая газета. № 3-4 (студз.). С. 9; № 5 (лют.). С. 6. – VI; Наша слова. 5 мая. С. 7; 12 мая. С. 7. – VII; 9 чэрв. С. 7. – VIII; Краязнаўчая газета. 2021. № 11-12 (сак.). С. 8-9. – IX; Наша слова. 21 крас. С. 6; 28 крас. С. 6-7. – X-XI. Па стане на красавік 2022 г., застаецца толькі адзін раздзел – IV-ты, каб надрукаваць увесь твор уласна ў Беларусі. Крыніцай публікацыі на паперы можа быць і інтэрнэт-публікацыя на сайце pawet.net (http://pawet.net/library/history/bel_history/_memoirs/011ad/Па_Каліфорніі:_беларус_пра_'Залаты_штат'_130_гадоў_таму.html), у якой упершыню былі змешчаны разам усе раздзелы. Ад апублікаваных у трох газетах тэкст тут адрозніваецца тым, што гэта версія перакладчыка, у якой улічана толькі частка паправак, зробленых рэдактарамі “Краязнаўчай газеты”, “Нашага слова” і “Беларуса”.

Пра аўтара рэпартажу

Хаця імя гуманіста і энцыклапедыста доктара Мікалая Руселя, вядомага таксама як Судзілоўскі або Судзілоўскі-Русель, без кансультацыі з інтэрнэтам можа нічога не гаварыць нават і большасці чытачоў, ён рэальна з'яўляецца адной з самых значных асоб у гісторыі беларускай дыяспары, паводле ўкладу ў палітыку, медыцыну, некаторыя іншыя галіны дзейнасці. Узровень яго асобы па рэальнай вядомасці можна параўнаць з вядомасцю Ігната Дамейкі. Калі Дамейка стаў рэктарам універсітэта ў Чылі, то Русель – прэзідэнтам Сената Гаваіў. Славяне ў Заходнім паўшар'і ўвогуле далі мала такіх прыкладаў у 19 – пачатку 20 стагоддзя. Мікалай Русель быў урачом (“урач і хірург, хваробы вачэй, вуха і горла”) і натуралістам, сацыёлагам і сацыялістам, вядомы сваёй актыўнай роллю ў жыцці рускай і праваслаўнай сан-францускай абшчыны перш за ўсё як абаронца правоў прыхаджан і вучняў царкоўнай школы. І ён любіў падарожжы, быў схільны да змены месцаў. Верагодна, ён не мог занадта доўга засяроджвацца на адным і тым жа “сюжэце”. Русель вылучыўся яшчэ і тым, што амаль усюды – у Расіі, у Румыніі і Балгарыі, ЗША, Японіі і Кітаі – здолеў ініцыяваць гучныя “праекты” або стаць (су)заснавальнікам чаго-небудзь. Толькі побыт на Філіпінах прайшоў без яскравых падзей і быў нават адзначаны самымі безнадзейнымі думкамі – прама кажучы, пра самазабойства, – з прычыны фрустрацыі. У доктара былі слабасці. Яны былі ў яго і ў Каліфорніі, але мы лічым, што каліфарнійскі перыяд прынёс яму не меншыя заслугі ў спробах удасканалення чалавецтва, чым гавайскі.

М.Русель-М.Судзілоўскі

Не мае сэнсу пераказваць тут базавыя звесткі па біяграфіі Руселя, нават тыя, якія б дапамаглі лепш растлумачыць тое, чаму менавіта так адбілася Каліфорнія і Амерыка ў цэлым у яго тэксце, – пра яго шмат у інтэрнэце на самых розных мовах, яму прысвечана велізарная колькасць асобных публікацый – найбольш важныя на рускай, беларускай, англійскай, японскай. Яго біябібліяграфія, якую мы толькі ў першы перыяд збірання руселяны імкнуліся фіксаваць усю скрозь, налічвае больш за тысячу запісаў. Іншая справа – указаць на частыя сур’ёзныя фактычныя памылкі. Пачаўшы з таго, што Русель – не псеўданім, як часта пішуць, а прозвішча, якое ён афіцыйна прыняў у Румыніі замест першапачатковага – Судзілоўскі; як рэвалюцыянер у Расіі, але гэта параўнальна невялікі перыяд у яго актыўнай рэвалюцыйнай дзейнасці, ён сапраўды вядомы як Судзілоўскі. Прозвішчы Судзілоўскі і Русель даваліся праз злучок у гэтай ці адваротнай паслядоўнасці для зручнасці, каб лепей ідэнтыфікаваць яго. Мы не ведаем ніводнага выпадку, калі б ён пісаў пра сябе “Судзиловский-Руссель” або “Руссель-Судзиловский”. Пазбавіўшыся ад “польска-рускага” прозвішча, ён забяспечыў сабе большую верагоднасць поспехаў у “вялікай” палітыцы неславянскіх краін.

Русель у Сан-Францыска

Тэма Руселя ў Сан-Францыска ўжо асобна вылучылася да нас – прычым і ў беларускім друку, хоць і небеларускім аўтарам, – яшчэ да Эманса². Шмат розных звестак пра яго жыццё ў Сан-Францыска і яго асяроддзе давалася намі ў першыя дзесяцігоддзі гэтага стагоддзя ў “Краязнаўчай газеце”, часопісе Польскай праваслаўнай царквы “Цэрковны вестнік” (Варшава), у маскоўскім “Славянском альманахе” і “Джорнэл оф зэ Уэст” (Санта-Барбара), у матэрыялах чытанняў памяці праціерэя І. Грыгоровіча ў Мінскай духоўнай акадэміі, у серыі кніг “Вытокі” рагачоўскага краязнаўца А. Патапава³.

² Дичаров З. Николай Руссель в Сан-Франциско // Неман. 1966. № 12. С. 183-186.

³ Сімакоў А. Ён дбаў пра адукацыю дзяцей індзейцаў: айцец Мікалай Грынкевіч у чатырох светах // Патапаў А.Ф. Вытокі. Станаўленне праваслаўя і іншых рэлігійных абшчын на Рагачоўшчыне. Кн. 2. Рагачоў, 2009. С. 143-149; Сімакоў А. У імкненні служыць Алясцы: новае пра Мікалая Грынкевіча // Патапаў А. Вытокі. Станаўленне праваслаўя і іншых рэлігійных абшчын на Рагачоўшчыне – 3. Мінск, 2012. С. 111-121; Сімакоў А. Матэрыялы да “Грынкевічаўскай энцыклапедыі” // Потапов А. Ф. Истоки. Становление православия и других религиозных общин на Рогачевщине – 4. Минск, 2014. С. 157-168.

Ход падарожжа і жыццё “ў лесе”

Два месяцы па-за Сан-Францыска – гэта своеасаблівы пераход аўтара рэпартажу ў заключны перыяд поўнага турбот побыту яго з восені 1887 г. у “Залатым штаце”. Не выпадкова ён пачынае з крытычных заўваг пра жыццё ў вялікім горадзе.

Мы не ведаем, ці рабіў ён у папярэднія гады выезды на адпачынак у сельскую мясцовасць штата ці далей. Пра пэўныя паездкі – па “ўсёй” паўднёвай Каліфорніі цягніком, а ў 1890 г. – у экіпажы, “не спыняючыся 8 гадзін” – па заходнім беразе заліва Сан-Францыска, ён, праўда, згадвае. У 1887 г. прыехаў сюды з Нью-Ёрка, магчыма, праз Латрап, дзе ў 1888 г. спыняўся і цягнік з “Холмскай групай” на чале з новым епіскапам. У маі 1892 г. замест магчымага новага летняга “лагернічання” ў Амерыцы бяздзетная сям’я Руселяў рухаецца далей на Запад, у акіян – перабіраецца на Гаваі.

У канцы ж мая 1891 г. яны рушылі з Сан-Францыска ў агульным паўночна-ўсходнім кірунку. Рыхтуючыся да выезду, ён пісаў 11 мая Лазару Гольдэнбергу, што ў іх пахіснулася здароўе і яны не мелі нават грошай, каб дазволіць сабе адпачынак у “Сьерах”. Але яны – ён, напэўна, меў на ўвазе сябе і сваю жонку, – збіраліся 26 мая прадаць усю сваю ўласнасць з мэтай фінансаваць гэты выезд на прыроду. Сябар, які змяніў яго ў офісе, павінен быў нават перасылаць яму ў горы яго карэспандэнцыю. Русель не піша, што яны выехалі ўдваіх ці ўтраіх і хто з трох быў з ім на розных адрэзках – за выключэннем часу жыцця непасрэдна ў лесе, пра які вядома, што з ім быў яго сябар Карл Сіверс, ураджэнец Валагодскай губерні, які вырас у Маскве, а на суседняй ферме – жонка⁴.

Свой рэпартаж доктар Русель пачытае з “каранёў” вакацыйнага турызму, а менавіта напружанага жыцця ў самім Сан-Францыска, ад якога неабходна было адпачываць. Ён меў намер пазнаёміць чытача ў Расіі з тым, што можна было ўбачыць пры выездзе, – з ландшафтам, флорай і фаўнай, з транспартам, архітэктурай, заняткамі, звычкамі жыхароў гарадоў, мястэчак і ферм – закранутая тэматыка жыцця ў Каліфорніі вельмі разнастайная. Падарожнікі пабывалі ў Сакраманта, а графству Эль-Дарада – Плэйсервілю і ваколіцам – прысвечаны некалькі заключных раздзелаў “Па Каліфорніі”. Русель падрабязна апісаў месцы, дзе многае нагадвала пра залатую

⁴ Пра паходжанне спадарожніка Русель піша ў “Па Каліфорніі”, але пра тое, што гэта быў Сіверс, мы даведаліся толькі з кнігі Эманса 1997 г.: Emmons T. Alleged sex and threatened violence: Doctor Russel, Bishop Vladimir, and the Russians in San Francisco, 1887– 1892. Stanford, CA, 1997. P. 213. На гэтай і наступнай старонцы – усе звесткі пра паездку і рэпартаж, якія мы тут можам пераказаць у дадатак да таго, што вядома з “Па Каліфорніі”.

ліхаманку 1849-1855 гг. Ён апісаў тэхніку і “фаўстаўскія” наступствы для краявідаў здабычы золата. Апісанне перапыняецца, калі турысты накіроўваліся да возера Таха. “Пражыўшы каля 6 тыдняў у лесе Сьера-Невады толькі ў 40 мілях ад знакамітага возера Тага [Таха], не хацелася нам вяртацца, не пабачыўшы яго” – так пачынаецца няскончаны раздзел XI; нам не зусім зразумела, колькі – у фермераў, а колькі – прама ў лесе. Эманс, які вывучыў перапіску Руселя, паведаміў падрабязнасці іх першабытнага жыцця ў лесе: сярод іх заняткаў называецца чытанне, паляванне і нарыхтоўка дроў. Адным з вынікаў блізкага знаёмства з жыццём у сельскай Каліфорніі была выснова, што гэты вопыт “прымірыў” яго з Амерыкай. Ён меў скептычныя адносіны да тэарэтычна сімпатычнай яму незалежнай фермерскай Амерыкі, якая ўяўляе самой штосьці супрацьлеглае “капіталістычным аперацыям”.

Індзейцы ў “Па Каліфорніі”

На індзейскіх рэаліях, г.зн. тэму ў Руселя, якая нам асабліва блізкая, закранутых у “Па Каліфорніі” мы спецыяльна акцэнтавалі ўвагу. Індзейцаў ён згадвае прама ў чатырох месцах, і толькі ў форме “індыйцы”, “індыйская”, а адзін раз – фактычна мае іх на ўвазе, калі прыводзіць прыклад з Гватэмалай, практычна крытыкуючы яе (амаль цалкам індзейскае) насельніцтва за дзікі і лянiвы стан. Ён параўноўвае танцы і песні індзейцаў, верагодна паўночнаамерыканскіх, з рухамі і музыкай на вясковай вечарынцы. Піша пра лес і яго чысціню ў часы індзейцаў, пра пажары. Пералічваючы раслінную разнастайнасць, Русель згадвае, што каліфарнійскі ціс “індыйцы ўжывалі яго для вырабу лукаў”. Нарэшце, ён дае не вельмі прывабны партрэт метыса Джэка, п’яніцы, які найперш з-за гэтай асаблівасці страціў сваю зямлю. Пры жаданні можна было б высветліць, напрыклад, па дакументах пра продаж зямлі ў раёне Плэйсервіля, цэнтра графства Эль-Дарада, яго прозвішча і знайсці яго нашчадкаў, калі яны былі.

Са “схаваных” момантаў, звязаных з Каліфорніяй і “Па Каліфорніі”, – згадка Руселем “Шчасце Равучага стану” Брэт Гарта. У апавяданні індыянка-прастытутка Сэл памірае, нарадзіўшы жывое дзіця, якое, праўда, пазней таксама гіне ў час паводкі. Русель даволі павярхоўны, нельга сказаць, што ён сам блізка сутыкаўся з індыянкамі і вельмі цікавіўся індзейцамі і быў іх гарачым прыхільнікам.

З любоўю пра “соль зямлі”

Нягледзячы на наяўнасць у нарысе саркастычных характарыстык асобных людзей і сацыяльных груп, Русель з любоўю апісвае сціпрых пасяленцаў-працаўнікоў, “крэнкаў”, “чокнутых”, такіх як містар Кук. “Крэнкі не вар’яты. Гэта адзіны здаровы

элемент у акіяне «дзялкоў» усягага звання і стану. Гэта соль і надзея амерыканскай зямлі”.

Асяродзе Руселя ў Сан-Францыска

Летні адпачынак у Руселя адбываўся пасля напружанай не толькі прафесійнай, але і грамадскай дзейнасці; яму прыходзілася пераадоўваць і асабістыя праблемы: рэакцыя мясцовага праваслаўнага епіскапа на яго крытыку, аж да анафемы, як меркавалася, парушыла яго адносіны з кліентурай, што Русель імкнуўся даказаць праз суд. Ён сапраўды стаіўся і мог вельмі жадаць адпачыць ад барацьбы. Акрамя натуральнага абурэння абыходжаннем кіраўніцтва епархіі з часткай кліру і прыхаджанамі, асабліва з вучнямі школы, ім рухала і закранутая прафесійная “амбіцыя”. Пры гэтым многім яго калегам-рэвалюцыянерам не спадабалася б тое, што Русель, як выявіў Эманс, спрабаваў весці “сепаратныя” перамовы з обер-пракурорам Сінода К. П. Пабеданосцавым (калі гэтая спроба перагавораў пра яго лепшую будучыню не ўдаліся, Русель публічна пакрытыкаваў Пабеданосцава за нізкія метады, згадаўшы толькі іх абмеркаванні паводзін архірэя; гэты эпізод трохі дзіўны, але можа пацвярджаць толькі вядомыя па іншых прыкладах імпульсіўны, “лабільны” характар доктара). Яго візаві, епіскап Уладзімір, таксама выехаў прыкладна ў той жа час на Аляску, і ён таксама любіў пісаць – у лістах – пра свае падарожжы.

Вярнуўшыся ў Сан-Францыска, Русель зноў пагрузіўся ў неспакойную атмасферу, якая панавала ў рускай абшчыне. Русель паведаміў газеце, што консул, які змяніў папярэдняга, з якім быў у прызных адносінах, прыходзіўся дальнім сваяком Арцімовічам, маёнтка якіх (Фастава ў Мсціслаўскім павеце) купілі Судзілоўскія. У артыкуле “Сан-Францыска кронікл”⁵ гаварылася, што гэта было ў 1866 г. і нядаўняе паўстанне, пасля якога ўладальнікаў маёнтка саслалі ў Сібір, дапамагло набыць яго вельмі танна. Генеральны консул Уладзімір Арцімовіч і Русель адразу ж сталі апанентамі. Праз газету Русель нават выклікаў яго на дуэль і іранічна ўказваў Арцімовічу на ганьбу, якая несумяшчальная з гонарам за польскую кроў: як дыпламат той стаў на бок яўнай няпраўды.

Уласна ў “Па Каліфорніі” Русель няшмат паведамляе пра рускую абшчыну ў Сан-Францыска, пра сваіх суайчыннікаў, якіх ведаў па Амерыцы. Так, у тэксце

⁵ The field of honor: A duel between Russians imminent. The imperial consul has been challenged. Dr. Russell demands satisfaction according to the European code // San Francisco Chronicle. 1891. Oct. 27. P. 12.

трапляецца згадка пра “дачную рэзідэнцыю” расійскага дыпламата і амерыканскага прадпрымальніка Г. Нібаўма, якая знаходзіцца на шляху ў Сакрамента. Русель згадвае “рускага суайчынніка”, які нядаўна адправіўся ў раён Плэйсервіля і чакаў там сваю жонку. Пра свайго спадарожніка Карла Сіверса, якога важна не зблытаць са згаданым суайчыннікам, у рукапісе ён не дае амаль ніякіх дадзеных – нават прозвішча, – а толькі месцы, дзе ён жыве ў Расіі⁶. Згадваюцца камандзіраваныя адзін за адным у Каліфорнію для азнаямлення з гідраўлічным спосабам здабычы золата расійскія горныя інжынеры (аднаго з гэтых госцей з Расіі ён называе: В. С. Рэутоўскі).

У “Па Каліфорніі” сваю жонку Леакадзію ён прама не згадвае. У цэлым яна, хаця і падзяляла палітычныя погляды Руселя, так і засталася ў цені свайго мужа⁷, нягледзячы на тое, што, напрыклад, была ў Сан-Францыска адным з кіраўнікоў жаночага таварыства дапамогі пацярпелым ад голаду ў Расіі (Russian Ladies' Famine Relief Society of San Francisco), які прыпаў якраз на 1891-1892 гг.

Падарожжы з Сан-Францыска на Аляску праваслаўнага кліру і епіскапату, хоць і не былі афіцыйным адпачынкам, былі адначасова тыпам турызму. Мы не маем іншых прыкладаў недзелавых рускіх “травелогаў” у той жа год, хаця, напрыклад, ураджэнец Гомельшчыны Мікалай Грынкевіч, выбранніцай якога ў сувязі з прыняццем ім святарскага сану была Аляксандра, дачка протаіерэя Паўла Кедраліванскага, які загінуў яшчэ 12 гадоў назад, у час мядовага месяца меў падарожжа ў папулярнае курортнае месца каля Мантэрэя – Дэль-Монтэ, пра што паведаміла газета “Дэйлі Альта Каліфорнія”⁸. “Падарожнікамі былі вучні сан-

⁶ Сіверс быў сярод падпісантаў петыцыі з пратэстам супраць злоўжыванняў і дэспатычнага кіравання епархіяй епіскапам Уладзімірам (Руссель Н. Житие преосвященного Владимира, бывшего епископа Алеутского и Аляскинского, ныне викарного епископа Воронежского. М., 1895. С. 19-21).

⁷ Цікава, што Леакадзія, якая паходзіла з беларускага шляхецкага роду Шабекаў, згадвалася, як жанчына-доктар з гуманітарнымі (звязанымі найперш з руска-турэцкай вайной) заслугамі яшчэ да іх шлюбу і прыезду ў ЗША, у газеце «Індыян чыфтэйн» у Вініце на Індзейскай тэрыторыі (Literary and Musical // Indian Chieftain (Vinita, Indian Territory). 1886. Dec. 26. P. 2).

⁸ Greenkevitch-Kedrolivansky // Daily Alta California. 1891. Feb. 1. P. 7.

францускай царкоўнай школы з Аляскі Мікалай Саўчанка⁹, Андрэй Кавутка, які згадваецца ў брашуры Руселя¹⁰ і ў перавыданнях тэксту з яе¹¹.

Сярод матэрыялаў, якія тычацца наяўных на той момант 23 вучняў, – нататка-сведчанне ўраджэнца Гомельшчыны псаломшчыка Мікалая Грынкевіча, якую першым апублікаваў Русель. Яна перакладзена нашым Грынкевічаўскім даследчым і перакладчыцкім праектам “Пра школу” на некалькі дзясяткаў моў, у большасці выпадкаў знаўцамі іх або блізкімі да закранутай у тэксце праблематыкі¹². Акалічнасці і месца смерці Грынкевіча дагэтуль не высветлены, але ў сакавіку 1927 г. ён быў настояцелем царквы св. Сергія Раданежскага ў Ташкенце¹³.

Крэолы ў Сан-Францыска, якія сутыкаліся з доктарам, прадстаўлены не толькі школьнікамі. Сярод падпісантаў петыцыі супраць дэспатычнага кіравання епіскапа Уладзіміра былі асобы з каранямі на Алясцы – напрыклад, браты Больманы. Прозвішчы Пяцелін, Венямінаў – таксама нагадваюць пра Аляску.

Калі гаварыць пра іншых “сан-францыскаўцаў” і “падарожнікаў” з цікавым лёсам, які перакрываваўся з лёсам Руселя, то гэта, напрыклад, Мартышы (праўнучка Катажына Мазурэк напісала кнігу пра св. Васіля Мартыша¹⁴), таксама моцна звязаныя з Беларуссю. Адзін з вучняў царкоўнай школы – Раман Мартыш – перад Першай сусветнай вайной быў настояцелем у Карошчыне каля Брэста, а потым пераехаў у бежанства ў Сосніцу Чарнігаўскай губерні. Яго брат Мікалай у

⁹ Simakou A. Savchenko in Alaska and San Francisco: A Belarusian, Creoles, Tlingit // Journal of the West. 2020. V. 59. № 4 (Fall). P. 53-69.

¹⁰ Руссель Н. Житие... С. 42.

¹¹ Руссель Н. Апостолы православного язычества в Северной Америке // Из жизни духовенства: сборник / [сост. В. Д. Бонч-Бруевич]. Лондон, 1902. С. 61-68; Руссель Н. Житие преосвященного Владимира, бывшего епископа Алеутского и Аляскинского, викарного епископа Воронежского, ныне епископа Оренбургского и Уральского // Из жизни духовенства... С. 68-86.

¹² Гринкевич [Николай]. О школе // Руссель Н. Житие... С. 15-16; Гринкевич [Николай]. О школе // Лазарев Е.Е. Гавайский сенатор и вожди русского православия Епископ Владимир и К. П. Победоносцев. Carouge-Genève, 1902. С. 57-58; Гринкевич [Николай]. [О школе] // Из жизни духовенства... С. 70-71.

¹³ Послужной список прот. Дмитрия Терпигорева // Центральный государственный архив Республики Узбекистан (ЦГА РУз). Ф. Р-429. Оп. 1. – Д. 28. Л. 2.

¹⁴ Mazurek K. Życie i działalność księdza Bazylego Martysza: droga do świętości. Warszawa, 2018.

міжваеннай Польшчы даслужыўся да пасады віцэ-старшыні Акруговага суда ў Варшаве, а сляды яго для нас пакуль губляюцца ў 1952 г. у Кельцах.

Апісанне Руселем Каліфорніі дапаможа ўсім, хто стварае біяграфы асоб беларускага паходжання, якія ў 1891 г. жылі ў Сан-Францыска, – Мікалая Грынкевіча, Леакадзіі Русель (народжанай Шабека), Уладзіміра Арцімовіча, Эміля Судзілоўскага, забяспечыць фонам карціну іх жыцця. Акрамя рускіх і беларусаў, яўрэі, украінцы, палякі, літоўцы, малдаване, немцы, англічане, ірландцы, партугальцы, французы, швейцарцы, шатландцы, італьянцы, іспанцы, шведы, фіны, кітайцы, японцы, гавайцы, негры, індзейцы, гватэмальцы, панамцы, канадцы, цыганы і іншыя таксама знойдуць у “Па Каліфорніі” штосьці пра сябе, свае краіны і кантыненты або сваіх землякоў, што апынуліся ў Амерыцы.

Словы, адрасаваныя Руселем патэнцыйным эмігрантам: “Дарагой цаной купляе амерыканец свой матэрыяльны дабрабыт, і зайздросціць яму ў гэтым можна толькі здалёк”.

Тэкст

Пра яго існаванне да таго, калі з ім пазнаёміўся ў архіве гісторык і філосаф Міхаіл Іоська, мала хто ведаў. Тэкст “Па Каліфорніі” быў расшыфраваны і перакладзены на англійскую мову дзякуючы візітам у Расію з наведваннем Дзяржаўнага архіва Расійскай Федэрацыі гісторыка, спецыяліста па гісторыі дарэвалюцыйнай Расіі Тэрэнса Эманса.

Рэпартаж выдадзены ў 1991 г. Стэнфардскай асацыяцыяй выпускнікоў (пераклад Сары Фенандэр)¹⁵ і ёсць у Бібліятэцы Беларуска-індзейскага таварыства, разам з другой кнігай Эманса – 1997 г. пра Руселя, епіскапа Уладзіміра і “рускіх у Сан-Францыска” 1887-1892 гг.¹⁶ Ад яго ў 2005 г. мы атрымалі і копію рускамоўнага арыгінала. Можам сказаць, што карыстаемся вынікам працы не толькі прафесара Эманса, але і яго аспіранткі, Джэхан Гейт, якая ўзялася справіцца з даволі маларазборлівым у многіх месцах “хуткапісам” Руселя і “сістэмай” яго закрэсліванняў. Тым не менш, мы нямала зрабілі, каб зверыць наш беларускі тэкст з

¹⁵ Сімакоў А. Рэц. на кн.: Around California in 1891 / [by Nicholas Russel; trans. by Sara Fenander; ed. and with an introd. and a biographical sketch by] Terence Emmons. Stanford: Stanford Alumni Association, 1991 // Беларускі гістарычны агляд. 2020. Т. 27. Сш. 1-2 (52-53). С. 318-324.

¹⁶ Emmons T. Alleged sex...

рукапісам і зрабіць пераклад максімальна блізкім да арыгінала. У расшыфроўцы і кнізе 1991 г. ёсць і некарэктныя інтэрпрэтацыі тэксту рукапісу, уключаючы забаўныя памылкі, калі, напрыклад, пень блытаецца з інеем¹⁷. Чарнавыя варыянты рускага арыгінала і беларускага перакладу былі змешчаны ў бюлетэні “Веснік БІТ” (Гомель)¹⁸.

Усяго рукапіс з фонду Руселя ў ДАРФ¹⁹ налічвае 75 аркушаў (тэкст з двух бакоў, на 75-ым – ужо толькі накід плана апісання з некалькіх слоў: “Дождь ночью в землянке. Soapweed Creek? Mining”), на 71-ым з якіх уверсе злева надрукаваны дадзеныя прыёму доктара: да 13-га – “N. Russel, M. D. / Physician and Surgeon, / Eye, Ear and Throat Diseases, / 1529 CALIFORNIA ST. (Telephone 2416) / SAN FRANCISCO”, з 18-га адрас і тэлефон змяняюцца: “Office: Phelan Building, Rooms 114-116”, 5161). Загалолак “Два месяцы ў Сьера-Невадзе” закрэслены, напісаны новы: “Па Каліфорніі”; 11-ты раздзел, пра выезд да возера Таха, абрываецца на канстатацыі, што ў лясах па дарозе няма грыбоў і ягад, у адрозненне ад “нашых” лясоў.

Раздзелы ў рукапісе Руселя маюць нумары рымскімі лічбамі, Эманс жа ў англійскім перакладзе даў ім, акрамя арабскіх нумароў, і свае загалоўкі. Ужо яны даюць пэўнае ўяўленне пра змест раздзелаў. “Table of Contents” – у пачатку кнігі (даём іх без перакладу, бо амаль усе словы не патрабуюць глыбокага ведання англійскай мовы – акрамя *Roughing It*, што магчыма перадаць выразамі “путь-дорога”, “без выгод” і адносіцца да адпачынку “дзікунамі”, і 9-га, дзе гаворка ідзе пра парушаную лясную першабытнасць): 1. *Roughing It*; 2. *San Francisco and Environs*; 3. *On Railroads and the Road to Sacramento*; 4. *Sacramento, the Chinese, and Opium*; 5. *Placerville, "Express"*,

¹⁷ Неадпаведнасці сталі магчымымі ў выніку памылак з прычыны маларазборлівага ў многіх месцах почырку, выпадковага няправільнага прачытання і / або набору тэксту пры падрыхтоўцы гэтага выдання асацыяцыі выпускнікоў дзвюма ўдзельніцамі праекта, што вучыліся ў Стэнфарде. У сказе “Калісьці ўся гэтая мясцовасць [каля Плэйсервіля] была пакрытая раскошнымі лясамі, але ад іх цяпер і пнёў не засталася” (арк. 31) – па-англійску стала “... not even hoarfrost is left of them now” (правільна: пнёў (stumps), а не інею): Russel N. [Around California] // *Around California in 1891...* P. 48 (перад тэкстам Руселя ў англамоўнай кнізе няма канкрэтнага загалоўка, як і яго імя, а на тытульным аркушы і вокладцы – толькі імя і прозвішча Эманса). Заўважаныя недахопы можна было б выправіць у паралельным руска-беларуска-англійскім выданні травелогу.

¹⁸ Русель М. Па Каліфорніі / пер. з рус. А. Сімакова // *Веснік БІТ*. 2008. 19 мая – 29 снеж. (№ 1–39); 2009. 1–19 студз. (№ 1–3); Руссель Н. По Калифорнии // *Веснік БІТ*. 2015. 5 студз. 30 чэрв. (№ 1-36).

¹⁹ Государственный архив Российской Федерации (ГАРФ). Ф. 5825. Оп. 1. Д. 16.

and Coal Kings; 6. A Wrong Turn Leads to Mosquitos, California; 7. In Hill Farm Country; 8. A Country Dance; 9. In the Scarred Forest Primeval; 10. Cranks, Princes, and Land-grabbers. Няскончаны 11-ты раздзел, які можна назваць “Паляванне на вавёрак па дарозе да возера Таха”, Эманс па-англійску не апублікаваў, не знайшоўшы ў ім нейкіх дастаткова цікавых назіранняў, хаця, напрыклад, у ім мы бачым своеасаблівую “жорсткасць” доктара, які, відаць, па прыкладзе “каліфорнцаў” таго часу, забівае вавёрак. Іншыя месцы рэпартажу, дзе ён асуджае яўрэяў за празмерна актыўны гандаль, а кітайцаў за распаўсюджванне наркатыкаў, вядома, таксама могуць збянтэжыць чытача, але гэта не з’яўляецца дзіўным элементам у поглядах і інтэрнацыяналістаў-народнікаў, якіх прадстаўляў Русель. Тэкст прайшоў амерыканскую (акадэмічную стэнфардскую) “цэнзуру” (1991): калі гісторыкі-славісты не знайшлі ў ім праяў экстрэмізму і распальвання любой варожасці, то іх “экспертызу” можна ўмоўна прыняць і для Беларусі, і для іншых краін. З самага пачатку рэалізацыі праекта публікацыі мы звярталіся да патэнцыйных выдаўцоў “Па Каліфорніі” незалежна ад іх грамадска-палітычных поглядаў, але практычна ва ўсіх выпадках не ўдавалася атрымаць сфармуляванай “палітычнай” ацэнкі рэпартажу.

Спецыфіка лексікі

Некаторыя звесткі аб мове травелогу “Па Каліфорніі” мы паведамілі на IX Міжнародным Кангрэсе даследчыкаў Беларусі (2021 г.). Ніжэй – тэкст з падрыхтаваных да яго тэзісаў.

“З нашага аналізу тэксту мы выбралі заўвагі па мове Руселя, якія амаль цалкам могуць быць перанесеныя на беларускую версію травелогу. Назвы мясцін, прозвішчы мы пераважна пакінулі ў арыгінальным выглядзе, у т. л. словы, перададзеныя лацінскімі літарамі, – дзеля захавання каларыту (але мы замянілі, напрыклад, “Сіера” (Сиера) на “Сьера”, не захоўваем скарачэнні кшталту “С. Францыска”). У арыгінале рукапісу шмат састарэлых у наш час слоў, якія б нам прыйшлося перадаваць як канфеты (цукеркі), таалет, тратаар, вядукт, тунеля. Архаіка ўключае і дзеясловы, такія як тэлефаніраваць (тэлефанаваць). Некаторыя састарэлыя формы мы пакінулі, напрыклад, “каліфорнскі” (але яе можна было, аднак, сустрэць і ў 1930 г. – у часопісе “Чырвоная Беларусь”); “Шмаргонская акадэмія” ў раздзеле VI – выглядае як непаразуменне, але мы пакінулі гэта ў арыгінальным выглядзе. Мы таксама не змянялі руселеўскую агульную назву для карэнных жыхароў Амерыкі – ён ужывае словы індійцы (3 разы), індійская (1), індіанка (1). Напісанне вялікай літары ў рукапісе Руселя – іншае, чым у нашым перакладзе. Напрыклад, ён пісаў “Дом Вар’ятаў” (Дом Умалишенных), але не для таго, каб прыдаць асаблівую значымасць гэтай установе і яе насельнікам, а прытрымліваючыся арфаграфічнай нормы ў рускай мове таго часу (таксама:

Небесная Імпэрыя). “Па Каліфорніі” дэманструе метады аўтара даваць некаторыя навуковыя “апараты” у тэксты, у прыватнасці – лацінскія назвы раслін і жывёл. Часам Русель не перакладае назвы, напрыклад, бурундук з’яўляецца ў яго як чыпмунк, г. зн., па-англійску: chip-munk. Але ён не ўжывае ні skunk, ні skunk, калі піша пра смярдзючку. Як у добрым краіназнаўчым гідзе, ён дае шматлікія англійскія аналагі з розных галін. У тэксце рэпартажу сустракаем, акрамя англійскіх і лацінскіх, ідыяматычныя выразы і асобныя словы таксама і на французскай і нямецкай мовах. Верагодна прысутнасць ідыш: пры публікацыі англійскага перакладу даецца такое растлумачэнне слова “Каніфершуал” (надрукавана “Kannivershuala”, апошня літара лішняя) з не зусім ясным сэнсам: фанетычная транскрыпцыя з рускай мовы таго, што ўзятае з нямецкай або ідыш – магчыма, keine verschollene, г. зн. прыблізна “can't get rid of 'em” (немагчыма ад іх пазбавіцца?)”.

Лёс рукапісу

Прафесійныя, палітычныя і грамадскія справы ў Сан-Францыска, а потым у іншых кропках Азіяцка-Ціхаакіянскага рэгіёна, стварэнне нарысаў з новымі ўражаннямі перашкодзілі яму звярнуцца да заканчэння каліфарнійскага травелогу. Русель не скончыў гэты свой тэкст проста тэхнічна, не давёў да таго стану, які б дазволіў даслаць выдаўцам. Каліфорнію Русель лічыў “сваёй”, але, хаця абдумаў перабрацца ў Гватэмалу або ў адно з мястэчак на Ціхаакіянскім узбярэжжы ЗША, “у Арэгон, Айдаха або Мантану”²⁰, каб там жыць у “першабытнасці”, у выніку стаў жыхаром Гаваіў, уключаючы час, калі яны былі Гавайскай рэспублікай.

М. Іоська лічыў, што рэпартаж “сан-францыскія газеты адмовіліся надрукаваць”, прычым ён “не стылістычнымі асаблівасцямі або характарам жанру не спадабаўся сан-францыскім выдаўцам”²¹, а не быў надрукаваны з-за яго крытыкі парадкаў у краіне²². Але рускіх газет у Сан-Францыска тады не выдавалася, а ўказанні на

²⁰ Эманс паведамляе, Русель пісаў у аднымі з лістоў, што “калі б яму было 40”, то набыў бы частак лесу (гомстэд) у 160 акраў і стаў бы фермерам. Карл Сівэрс (“амерыканізаваны” як Charles Syvers), які быў маладзейшы за яго, якраз і атрымаў такі частак у 160 акраў каля Плейсервіля (Emmons T. Alleged sex... P. 214).

²¹ Іоська М. И. Николай Судзиловский-Руссель: жизнь, революционная деятельность и мировоззрение. Минск, 1976. С. 140.

²² Іоська не абмяжоўваецца друкам Сан-Францыска: паводле яго, свой рэпартаж Русель “дарэмна спрабаваў надрукаваць у ЗША. Яго крытыка прэтэндавала на абагульненні, яна, па сутнасці, была крытыкай капіталізму увогуле, што, вядома, не задавальняла ўладальнікаў

існаванне тагачаснага перакладу “Па Каліфорніі” на англійскую ў публікацыях Іоські мы не знаходзім.

Іоська, як і другі гісторык і біёграф Руселя – Барыс Клейн (памёр у 2020 г.), быў схільны да белетрызацыі і домыслаў. Іоська зрабіў вялікую важную справу стварэння падрабязнага жыццяпісу і аналізу поглядаў Руселя, але дайшоў да неверагодных або няўдала пабудаваных сцвярджэнняў, нахшталт таго, што нібыта, будучы ў ЗША і вывучаючы марксізм і прапагандуючы рэвалюцыйныя ідэі, Русель “дзеліцца прачытаным са сваімі новымі сябрамі, знаёмымі, сярод якіх былі Марк Твэн, Джордж Кэнан і іншыя выдатныя пісьменнікі, публіцысты, вучоныя Амерыкі”²³. Адказ з праекта, які займаецца паперамі Твэна ў Берклі (Каліфарнійскі ўніверсітэт) і ў якім збіраецца ўся яго перапіска, не пацвярджае, што Мікалай Русель быў у кантакце з Твэнам (і маршруты іх перамяшчэнняў не перакрываюцца ў пэўныя моманты ў пэўных кропках). Клейн пісаў раней, і ён задаваў тон, бо выкарыстанне ім мастацкага твора – аповесці, белетрызаванай аўтабіяграфіі Руселя “Жыццё ў барацьбе” (One Man’s Battle)²⁴, што прынесла ў пазнейшыя публікацыі шмат фіктыўных эпізодаў і фактаў, – прыдало арэол сапраўднасці многім выдуманым рэчам. Напісаўшы, што Русель быў прэзідэнтам Гавайскай рэспублікі²⁵, Іоська спарадзіў шматлікія паўторы гэтай памылкі, у тым ліку ў беларускіх энцыклапедыях (“Беларуская ССР” і “Беларуская энцыклапедыя”), падручніках...

Іоську трэба было ведаць, што друк ЗША ў 1890-я дазваляў сабе і не такое. Русель мог змясціць свой твор у блізкай яму па поглядах газеце “Прогресс” (якая выдавалася ў Нью-Ёрку, потым у Чыкага)²⁶ або, калі б нарыс быў яшчэ больш

і рэдактараў амерыканскіх газет” (Іосько М. И. Критика Н. К. Судзиловским буржуазного строя // Философия и научный коммунизм. Вып. 3. Мн., 1976. С. 179).

²³ Іосько М. И. К. Маркс, Ф. Энгельс и революционная Белоруссия. Минск, 1985. С. 217.

²⁴ Як перакладае назву “One Man’s Battle” Іоська (Іосько М. И. Николай Судзиловский-Руссель... С. 28. Аповесць варта было б узяць з архіва і перакласці – і такім чынам прадставіць не вядомага публіцы пісьменніка.

²⁵ Іосько М. И. Николай Судзиловский-Руссель... С. 182.

²⁶ У прыватнасці, з “Прогресса” пачалася серыя публікацый матэрыялаў пра канфлікт у Сан-Францыска – самога Руселя і яго сябра Ягора Лазарава (такім чынам, перыяд 1891-1907 гг. адзначаны досыць актыўнай “атакай” па РПЦ як важны інстытут самадзяржаўя – з дапамогай сан-францыскага матэрыялу). С. Р. Свацікаў (Сватиков С.Г. Агапий Гончаренко – основатель русской печати в Северной Америке // Временник Общества друзей русской книги. Париж, 1938. Вып. 4. С. 264) падае нумары, у якіх быў пачатак публікацыі ў “Прогрессе”: 1, 2, 4, 9.

крытычны, – апублікаваць асобным выданнем лонданскага Фонду Вольнай рускай прэсы, як гэта было з яго брашурай “Жыццё праасвяшчэннага Уладзіміра, былога епіскапа Алеуцкага і Аляскінскага, цяпер вікарнага епіскапа Варонежскага”, ці ў Швейцарыі ў М. Элпідзіна. Нарыс пра Каліфорнію натуральна глядзеўся б, напрыклад, у легальным “Русском богатстве”. Паколькі Русель вельмі мякка крытыкуе негатыўныя з’явы, якія атрымалі некаторае распаўсюджванне і “ў нас”, гэта дадаткова сведчыць, што ён хацеў апублікаваць яго ў Расіі – пад псеўданімам, але, верагодна, і не адмовіўшыся ад ганарару²⁷. Але спроба Эманса апублікаваць “Па Каліфорніі” па-руску ў Расіі, якая перажыла перабудову і распад СССР, не ўдалася.

Наконт таго, чаму ў СССР папулярывалася асоба доктара Руселя, а не яго творы, заслугоўвае ўвагі адна версія: яго канкрэтныя разважанні нярэдка былі нязручныя нават для яго “левых” калег. Пра тое, што можа чакаць шчырага, сумленнага або сумленнага з нязначнымі агаворкамі рэвалюцыйнага аўтара пасля рэвалюцыі, гаворыць ён сам, працытаваны Барысам Клейнам: “Мяне настолькі моцна байкатавалі ўсе партыі, што пры Керанскім у спісе народных выданняў забяспечаны былі імёнамі аўтараў усе, акрамя мяне. Мой артыкул з “Воли” “Чья зямля”²⁸ з’явіўся ў Петраградзе пад трыма зорачкамі”²⁹.

Заклучэнне

Нарыс “Па Каліфорніі” не быў апублікаваны ні ў царскай Расіі, ні ў СССР, але апісанні Руселем розных мясцін у тропіках і на Усходзе не толькі з’явіліся ў шматлікіх рускамоўных выданнях, але былі нават выкарыстаны ў географічных хрэстаматых. Рэпартаж “Па Каліфорніі”, несумненна, заслугоўвае такога ж выкарыстання.

У наш час назіранні і меркаванні, прадстаўленыя ў “Па Каліфорніі”, безумоўна могуць карысна паўплываць на светапогляд беларусаў дзякуючы шчырасці, правільнаму балансу паміж крытыкай і ўхваленнем, энцыклапедызму ведаў аўтара. У яго відавочны талент літаратара і папулярызатара.

²⁷ Emmons T. Alleged sex... P. 214. Гаворка ідзе пра часопісы ў Маскве або Пецяярбургу.

²⁸ Упершыню апублікавана: Руссель Н. Чья земля? // Воля. 1906. 11 окт. № 74. С. 1. Змешчана ў: Руссель Н. На политические темы. Нагасаки, 1907. С. 67-71.

²⁹ Клейн Б. Нищий скиталец // Неман. 1969. № 9. С. 128.

Для нас асабліва важна, што пра радзіму гэты славуты эмігрант думаў і тады, калі пісаў пра Каліфорнію: пры параўнанні праз слова “наша” ён сапраўды дае матэрыял для аналізу як амерыканістам, так і беларусістам (часам гэта можа адносіцца да ўсёй Расійскай імперыі, але на ўласныя вочы ён ведаў пераважна толькі раўнінную яе частку не далей за Паволжа, найлепш – сваю лясную малую радзіму).

Дадатак. Па Каліфорніі. Раздзел XI (няскончаны)

Пражыўшы каля 6 тыдняў у лесе Сьера-Невады толькі ў 40 мілях ад знакамітага возера Тага, не хацелася нам вяртацца, не пабачыўшы яго. Каб выканаць гэта жаданне, мы нанялі м-ра Гольдэна адвезці нас. Мядовы месяц, які ён спраўляў пры натуральнай схільнасці да рамізніцтва і агідзе да фермерскай працы, сыграў нам на руку. Наш план далейшых вандраванняў прыйшоўся маладому якраз да густу, і ўгаворваць не было неабходнасці, нягледзячы на няскошанае сена і іншыя неадкладныя работы. Хутка наладзіў ён сваю цыратовую калымагу, у якой магла змясціцца ўся кампанія, акрамя аднаго, якому прыйшлося ехаць вярхом. Амерыканцы, мабыць, пагалоўна належаць да таварыства абароны жывёл; прынамсі экіпажы іх надзвычай добра прыстасаваны для зручнасці коней. Гэта, вядома, вельмі пахвальна, і ўсё, чаго застаецца жадаць, каб і людзі не былі забыты. На няшчасце, да гэтай пары пра гэта тут мала думаюць. Забрацца ў амерыканскае buggy і ўсякі іншы падобны да яго экіпаж пры ўсім спрыце даволі цяжка і далёка не бяспечна. Калі коням уздумаецца рушыць некалькі раней, чым чалавек паспеў усесціся, апошні сур'ёзна рызыкуе заблытацца ў колах і быць расціснутым. Пра зручнасці сядзення – ужо і казаць няма чаго. Калі б у французаў былі амерыканскія экіпажы, ні пра якія horizontales не было б і паміну.

Выезджалі мы гадзін у 7 раніцы. Надвор'е стаяла, як звычайна, добрае, цёплае, сонечнае і ціхае. Дарога ішла ўвесь час лесам, дзе больш дробны, дзе больш буйны, падымаючыся ўвесь час угару, абгінаючы вялікія яры і непрыкметна перабіраючыся з гары на гару. Ландшафты звычайныя, лясныя. Лес, што расце на раўніне, як гэта звычайна бывае ў Расіі, аднастайны. У гарах іншая справа; тут на кожным павароце якая-небудзь нечаканасць: то глыбокі, цяністы яр, у якім нягледзячы на лес можна бачыць на 1-2 вярсты ва ўсіх кірунках, то стромкая гара, што раптоўна вырасла высокай сцяной, то вясёлы ручай, то вадаспад. Зрэдку паміж лістотай дубоў, ялін і хвой раптам прагляне ўся бясконца каліфорнская даліна, адзетая блакітным туманам. Тады, прыгледзеўшыся, можна распазнаць раку Сакраманта, што віецца па ёй вузенькай сярэбранай стужкай, і нават сам горад. Цяніста, халаднавата ў лесе. Ні сонца не пячэ, ні пыл не надакучвае, і падарожжа атрымліваецца прыемнае, разнастайнае і няўтомнае. Ехалі мы марудна, усё больш крокам і толькі калі-нікалі трушком. Адзінай нашай мэтай было разгледзець краіну, і спяшацца было няма чаго.

Нярэдка дарога ішла занадта стромка і тады ўся публіка, за выключэннем возніка, спешвалася і ішла мілю-дзе пешшу. Са мной была стрэльба, і я значна апярэджваў коней у пагоні за вавёркамі. Гэта чыста вавёрчына царства. Іх не толькі мноства, але і з заалагічнага пункту гледжання ўся парода прадстаўлена багата. Я налічыў 6-7 відаў, пачынаючы са звычайнай вялікай шэрай вавёркі і канчаючы малюсенькай паласаценькай, вельмі міленькай істотай, якая называецца тут chip-munk (*Tamias striatus*). Яны чамусьці любяць уладкоўвацца каля самай дарогі ў земляныя норках. Праходзячы, спуджваеш іх цэлымі сотнямі. Узлезшы на пень або калоду, натапырыўшы вушы і падняўшы хвосцік, вартуюць яны, пакуль не падыдзеш бліжэй, а потым так хутка шмыгануць кудысьці, што прасачыць няма магчымасці.

У адным гэтых лясы саступаюць нашым – тут няма ні грыбоў, ні ягад; і тыя і другія, кажуць, бываюць толькі ранняй вясной, калі ідуць частыя дажджы. Летам жа, у бездажджавы сезон, мы дарэмна шукалі таго і другога. Раз ці два за ўвесь час знаходжання як выключэнне ішоў прыстойны дождж, але і тады, акрамя жмені суніц, нам не ўдалося нічога знайсці.

Ales Simakou Around California: Dr. Russell on the "Golden State" in 1891 and

1892 (*webzine “Kultura. Natsyja”, issue 29, April 2022, 143-160, www.sakavik.net*)

Abstract. This article is a version of the preface to the publication of “Around California” in an almanac, but it did not take place in 2021, and 2022 is also an anniversary year, since Russel continued to write his report in 1892. Excluded from the March 2021 edition information, quotes about the presence of Indians in “Across California” and some other things from the Indian theme, and the text of the presentations at the International Congress of Belarusian Studies (2021, on the travelogue's language) has been added. Having traveled in various directions from the San Francisco Bay, Russel left San Francisco in a general northeasterly direction at the end of May 1891. His expression "we" in relation to himself and his companions at different moments could include a friend, K. Sivers, and his wife. In the process of writing the travelogue, Russel could not help but recall the “Great Whole” (this philosophical concept is present in the same term in the text), the author sought to influence his potential reader, and this influence began more actively after the publication of the English and Belarusian translations. On the topics covered, this report is an “encyclopedia of the Golden State”, with a rich vocabulary, numerous comparisons (including with the Mogilev, Grodno, Kovno provinces; places with the word “ours” are Belarusian-American comparative studies). Sometimes using sarcasm, sometimes just irony, he claims to be the Belarusian Tocqueville and Mark Twain. Russel mostly criticizes, but loves California, which, having lost, he calls “mine”.

Алесь Симаков - По Калифорнии: доктор Руссель о «Золотом штате» в 1891 и 1892 годах

(веб-журнал «Культура. Нацыя», вып. 29, апрель 2022, 143-160, www.sakavik.net)

Резюме. Данная статья представляет собой вариант предисловия к публикации “По Калифорнии” в альманахе, но она не состоялась в 2021 г., а 2022 г. – тоже юбилейный, поскольку Руссель продолжал писать свой репортаж и в 1892 г. Из мартовской 2021 г. редакции исключены сведения, цитаты о присутствии индейцев в “По Калифорнии” и некоторое другое из индейской темы, а добавлен текст тезисов выступления на IX Международном Конгрессе исследователей Беларуси (2021 г., о языке травелога). Имея опыт поездок в разные стороны от залива Сан-Франциско, в конце мая 1891 года Руссель выехал из Сан-Франциско в общем северо-восточном направлении. Его выражение “мы” по отношению к себе и своим спутникам в разные моменты могло включать друга К. Сиверса и его жену. В процессе написания травелога Руссель не мог не вспомнить о “Великом Целом” (это философское понятие присутствует в этом же термине в тексте), автор стремился повлиять на своего вероятного читателя, и это влияние активнее началось после выхода в свет английского и белорусского переводов. По затронутым темам этот репортаж – “энциклопедия Золотого штата”, с богатым словарным составом, многочисленными сравнениями (в т. ч. с Могилевской, Гродненской, Ковенской губерниями; места со словом “наши” — белорусско-американская компаративистика). Иногда используя сарказм, иногда просто иронию он претендует быть белорусским Токвилем и Марком Твенем. Руссель преимущественно критикует, но любит Калифорнию, которую, потеряв, называет “моя”.